

ԳՈՂ ՎԱՍԻԼԻ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԱՐԱՐԱՏ ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ

Բյուզանդական Կայսրությունը 11-րդ դարի վերջին և 12-րդ դարի սկզբին ներքին և արտաքին քաղաքականության մեջ լուրջ դժվարությունների հանդիպեց: Եթե 11-րդ դարավերջի խնդիրները պայմանավորված էին սելջուկ թուրքերի նվաճողական արշավանքներով, ապա 12-րդ դարի սկզբին տարածաշրջան մուտք գործեցին խաչակիրները: Կիլիկիայում և Հյուսիսային Ասորիքում ինքնահռչակ իշխանապետ Փիլարտոս Վարաժնունու մահից հետո (1090 թ.) տարագիր հայությանը համախմբողի և հովանավորողի դերը ստանձնեց Փիլարտոսի հպատակ, հայության շրջանում հեղինակություն վայելող իշխան Գող Վասիլը (Բարսեղ):

Գող Վասիլի ծագումը: Գող Վասիլին պատմագրության մեջ թեակա-նորեն վերագրվել է Կամսարական ծագում՝ հիմք ընդունելով Մատթեոս Ուռնայեցու այն վկայությունը, որ Գող Վասիլի հաջորդ և նրա որդեգիր «Տղա Վասիլը» մոր կողմից Կամսարական էր. «Եւ տան զիշխանութին Վասիլն՝ տղայ Վասիլն, որ էր մայրենեօք յազգէ Կամսարական»¹: Եղիա Ս. Քասունին ձեռնպահ է մնում Գող Վասիլի ծագումը որոշելուց՝ այդ համարելով անհնար²: Ա. Տեր-Ղևոնդյանը Գող Վասիլին վերագրում է Կամսարական ծագում³, իսկ Անանուն Եղեսացու ժամանակագրության ծանոթագրությունը կազմելիս Լ. Տեր-Պետրոսյանը գրում է, որ Գող Վասիլը սերում է Կամսարական իշխանական տոհմից⁴: Այսպիսի թերի հիմնավորումներով Գող Վասիլին Կամսարական ծագում վերագրելը կասկածելի է: Խնդիրն այն է, որ Տղա Վասիլը նրա որդեգիրն էր⁵ և ոչ թե արյունակից հարազատը: Ուստի մենք ձեռնպահ ենք մնում այս հարցում:

Վասիլի «Գող» մականվան վերաբերյալ ևս կան տարակարծություններ: Աղբյուրներում այս մականունը մեկնաբանվել է ուղղակի իմաստով: Գող Վասիլի ժամանակակից և մանկության 10 տարիները նրա հովանու ներքո անցկացրած Ներսես Շնորհալու «Բանք Չափաւ» ստեղծագործության մեջ կարդում ենք.

¹ Մատթեոս Ուռնայեցի, Ժամանակագրութիւն, Վաղարշապատ, 1898, էջ 324:

² Տե՛ս Եղիա Ս. Քասունի, Գող Վասիլ, «Ակօս» (Պէրոյթ), Ե. տարի, 1949, թիւ 5, էջ 103:

³ Տե՛ս «Օտար աղբյուրները Հայաստանի և հայերի մասին», 11. Արաբական աղբյուրներ, Բ. Իբն Ալ-Սափր, թարգմանությունը բնագրից, առաջաբան և ծանոթագրությունները՝ Ա. Տեր-Ղևոնդյանի, Եր., 1981, ճնթ. 272, էջ 397:

⁴ Տե՛ս «Օտար աղբյուրները Հայաստանի և հայերի մասին», 12. Ասորական աղբյուրներ, Բ. Անանուն Եղեսացի, Ժամանակագրություն. թարգմանությունը բնագրից, առաջաբանը և ծանոթագրությունները՝ Լ. Շ. Տեր-Պետրոսյան, Եր., 1982, էջ 211, ճնթ. 72:

⁵ Տե՛ս Մատթեոս Ուռնայեցի, նշվ. աշխ., էջ 324:

«Անդ յիշխանէ պատուասիրեալ,
Աստուածասէր անձն երեւեալ,
Որոյ **Վասիլ** անուն ձայնեալ,
Նախ **էլուզակ** մականունանեալ»⁶:

Թեև նա Գող Վասիլին համարում է աստվածասէր, բայց «Գողը» մակաբերում է որպէս էլուզակ: Սմբատ Սպարապետը գրում է, որ դեռ մանկուց Վասիլը հափշտակուի էր և գողանում, և այստեղից էլ նրա «Գող» մականունը. «Այս Գող Վասիլ լեալ էր յառաջն հարամի, ի մանկութեան ժամանակն, սպանանէր և գողանայր և յափշտակութեամբ ապրէր ընկերօք իւրովք»⁷: Ինչպէս ստորև կտեսնենք, Սմբատ Սպարապետը Վասիլին մեծարում ու գովերգում է, ուստի՝ նրա երկու տեղեկությունները միմանց հակասում են:

Անանուն Եղեսացու աշխատության մեջ կարդում ենք. «Գող Վասիլ հայր ճանապարհներին մշտապէս ավազակություն անելու պատճառով էր Գող կոչվել»⁸: Ի տարբերություն վերոնշյալ աղբյուրների՝ Սարգիս Շնորհալու «Մեկնութիւն Կաթողիկէից թղթոց» երկի առաջաբանում գրված է, որ Վասիլը «Գող» մականունը ստացել է արհուրջան համար. «Սորա (իմա՝ քահանա Ստեփանոս - Ա. Ս.) ընդ այլ փախստականս հասեալ ի գաւառն Քեսնու, ի մեծահոջակ սուրբ ուխտն, որ Կարմիր վանքն կոչիւր, որ էր իշխանաց իշխանին Վասիլ, որ Գող Վասիլն կոչէր յայլագգեացն վասն արհուրջան նորին»⁹:

Այն, որ «գողանալը» գրաբարում ուներ հանկարծակի գրավելու, տիրելու իմաստ, հավաստվում է Թովմա Արծրունու աշխատության մեջ Գագիկ Արծրունու կողմից Դարունք բերողը գրավելու մասին հիշատակելիս. «...գնաց ... թագաւորն Գագիկ ի գաւառն Կոզովիտ, եւ **պաշարեալ** զանառն Դարիւնս **գողացեալ** առնու ի գիշերի»¹⁰: Պարզ է, որ եթե «գողանալ»-ը ունենար պախարակելի իմաստ, Արծրունյաց տոհմի պատմության հեղինակը նման բան Գագիկ Արծրունուն չէր վերագրի:

Մ. Չամչյանցն այն տեսակետն է հայտնում, որ Վասիլի մականունը գալիս է թշնամու վրա հանկարծակի հարձակումներ գործելու պատճառով. «Զի գրեթէ միշտ յանկարծ յանակնկալ պահու յարձակէր ի վրայ թշնամեաց, յայն սակս կոչէին գնա Գող Վասիլ»¹¹:

Հ. Աճառյանը «գողանալ» բայի այս նշանակությամբ բերում է հետևյալ օրինակը. «Թշնամու ձեռքից կռուով մի տեղ գրաւել»¹²: Այ-

⁶ «Ներսէս Շնորհալոյ հայոց կաթողիկոսի Բանք Չափա», Վենետիկ, 1928, էջ 549:

⁷ «Սմբատայ Սպարապետի Տարեգիրք», Վենետիկ, 1956, էջ 122:

⁸ **Անանուն Եղեսացի**, նշվ. աշխ., էջ 40:

⁹ «Հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ (Ե- ԺԲ դդ.)», աշխատասիրությամբ Ա. Մաթևոսյանի, Եր., 1988, էջ 171:

¹⁰ **Թովմա Արծրունի և Անանուն**, Պատմութիւն տանն Արծրունեաց, «Մատենագիրք հայոց», ԺԱ. հատոր, Ժ. դար, Պատմագրութիւն, Անթիլիաս-Լիբանան, 2010, էջ 282:

¹¹ **Մ. Չամչյանց**, Հայոց պատմություն, (Սկզբից մինչև 1784 թվականը), հ. Գ, Եր., 1984, էջ 6:

¹² **Հ. Աճառյան**, Հայերեն արմատական բառարան, հ. Ա, Եր., 1971, էջ 572:

սինքն՝ գրաբարում «գող, գողանալ» բառը այլ իմաստ էլ է ունեցել: Այժմ՝ այն նշանակում է. «Ուրիշին պատկանող իրը՝ ունեցածը յուրացնող՝ հափշտակող, գողություն անող, գողացող»¹³: Ուստի ճիշտ է Մ. Չամչյանցը՝ Վասիլի «Գող» մականունը ներկայացնելով անակնկալ հարձակումների մարտավարության արդյունք: Ժ. Տետեյանը հիմնավորում է, որ 12-13-րդ դարերի հայկական հուշարձաններում **գողանամ** բայը գործածվել է «գրավել, նվաճել» իմաստով¹⁴:

Քանի որ Գող Վասիլը որդեգրել էր թշնամիների վրա անակնկալ հարձակումների մարտավարությունը, այդ պատճառով էլ ստացել է «Գող» մականունը:

Գող Վասիլի իշխանության հիմնումը և հզորացումը: 11-րդ դարում Կիլիկիայում և Հյուսիսային Ասորիքում ձևավորված հայկական մանր իշխանությունների համար նպաստավոր իրադարձություն է համարվում 1071 թ. Մանազկերտում Բյուզանդիայի կրած ծանր պարտությունը, ինչի հետևանքով կայսրությունում զինվորական ծառայության մեջ գտնվող Փիլարտոս Վարաժնուն հաջողվում է ստեղծել կայսրությունից անկախ իշխանապետություն¹⁵: Դեռևս Փիլարտոս Վարաժնունու իշխանության տարիներին Գող Վասիլը տիրում էր Քեսուն և Ռապան¹⁶ քաղաքներին: Նրա մասին Միխայել Ասորին հայտնում է հետևյալ տեղեկությունը. «Եւ յայնժամ ի տեղիս իշխեին ոմանք յագգէն Հայոց ի Փիլարտոսին ժամանակաց. Վասիլն ունէր զՔեսուն և զՌապան և որդին Ռուբենի՝ զԿիլիկիա»¹⁷: Արաբական աղբյուրները, անդրադառնալով Գող Վասիլի գործունեությանը, նրան բնորոշում են որպէս «Հայոց թագավոր». «Այդ տարում վախճանվեց Հայոց թագավորներից մեկը, որի անունն էր Գող Վասիլ (Քուվասիլ) Մարաշի, Քեսունի (Քայսուն), Ռապանի և այլ վայրերի տերն էր»¹⁸: Ուշագրավ է Մատթեոս Ուռնայեցու՝ Գող Վասիլի վերաբերյալ բնորոշումը, որը խիստ դրական է՝ ի տարբերություն Փիլարտոս Վարաժնունուն տված բնութագրման (վերջինիս անվանում է սատանայի անդրանիկ որդի, չարաշունչ, դիվային)¹⁹, իսկ Գող Վասիլին որակում է որպէս հզոր ու պատերազմող իշխան. «Այր հզօր եւ պատերազմող, վասն զի առ սա եղեւ ժողովեալ մնացեալ

¹³ «Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան», հ. Ա, Եր., 1969, էջ 428:

¹⁴ Տե՛ս **De'deyan G.** Les Arme'niens entre Grecs, Musulmans et Croises: Etudes sur les pouvoirs Arme'niens dans le Proche-Orient Meditteraneeen (1068-1150). Vol. 2: De I Euphrate au Nil: Le reseau diasporique, Lisbonne, 2003, էջ 1059:

¹⁵ Տե՛ս **Մատթեոս Ուռնայեցի**, նշվ. աշխ., էջ 207:

¹⁶ Ռապան՝ բերդ և քաղաք վերին (հայոց) Միջագետքում, Եդեսիայի շրջանում: Արևելքից եզերված էր Եփրատ գետով, ուներ հզոր շրջապարիսպներ, բուրգեր ու աշտարակներ, տե՛ս «Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան», հ. Ն-Վ, Եր., 1998, էջ 431:

¹⁷ «Ժամանակագրություն տեառն Միխայելի Ասորույ պատրիարքի», Յերուսաղեմ, 1871, էջ 406:

¹⁸ «Արաբական աղբյուրներ, Բ», էջ 241:

¹⁹ Տե՛ս **Մատթեոս Ուռնայեցի**, նշվ. աշխ., էջ 206:

գունդն Հայոց»²⁰: Նույն դրական վերաբերմունքն է արտահայտում նաև Սմբատ Սպարապետը. «...Եւ եղև այր աստուածաւեր և բարեպաշտ, շինիչ աշխարհի, պայծառացուցիչ եկեղեցեաց, զարդարիչ վանօրէից, պարգևատու քահանայից, դարմանիչ որբոց եւ այրեաց, և ամենայն աստուածապաշտութեամբ զարդարեալ...»²¹: Թերևս ենթադրելի է, որ պատմիչների այսպիսի վերաբերմունքը Գող Վասիլի հանդեպ պայմանավորված է վերջինիս՝ հոգևորականների հանդեպ դրսևորած բարյացակամ վերաբերմունքով:

Ինչպես նշվեց, Գող Վասիլը գործում էր Փիլարտոս Վարաժնունու ղեկավարության ներքո, սակայն նրա ռազմաքաղաքական ինքնուրույն գործունեության սկիզբը պետք է համարել 1086 թ.: Եթե Փիլարտոս Վարաժնունին ի գորու չէր վերահսկողության ներքո պահել իր տիրույթները սելջուկների ճնշումներից, ապա Գող Վասիլին հաջողվեց Փիլարտոսի կողմից իրեն տրված տարածքները (Քեսուն, Ռապան) ամուր պահել ոչ միայն սելջուկյան հարձակումներից, այլև խաչակիրներից²², ստեղծելով իր անկախ իշխանությունը: Գող Վասիլը, հենվելով տարագիր հայության վրա, ստեղծեց նաև զորք՝ միավորելով հայ զինվորներին. «...առ նա էին ժողովեալք մնացեալ զօրքն Հայոց և ամենայն ազգն Բագրատունեացն և Պահլաւունեացն հանդերձ ազատագունդ զօրօքն Հայոց առ նա կային հանգուցեալ մեծաւ փառաւորութեամբ»²³: Այդպիսով հզոր պատնէշ դառնալով սելջուկների արշավանքների դեմ և պատեհ առիթն օգտագործելով՝ սելջուկ սուլթան Մելիքշահի մահից հետո (1092 թ.) Վասիլը գրավում է Հռոմկլան²⁴: Այնուհետև նրան հաջողվում է տեր դառնալ Պեհիսնին և Փարզման բերդերին²⁵:

Գող Վասիլի քաղաքական գործունեության կարևոր իրողություններից մեկը առաջին խաչակրաց առաջնորդների հետ դաշնակցելն էր: Դրա լավագույն օրինակը Անտիոքի դուքս Բոհեմունդի փրկագնումն էր, որի անմիջական մասնակիցն էր Գող Վասիլը: Բոհեմունդը և իր քեռորդի Ռիչարդը նպատակ ունեին գրավել Մալաթիան իշխան Գաբրիելից, սակայն նրանց չհաջողվեց իրագործել իրենց ծրագիրը, քանի որ գերեվարվեցին Սեբաստիայի Դանիշման ամիրայի կողմից²⁶: 1103 թ. Գող Վասիլը, մեծ ջանքեր գործադրելով, կարողացավ փրկագնել Բոհեմունդին 10000 դահեկանով: Գումարի 10000 դահեկանն էլ ինքն է վճարում՝ Անտիոքի դուքսին դարձնելով իր հովանավորյալը. «Յասմ ամի գնեցին գկումսն Փռանգաց (իմա՝ խաչակիր - Ա. Ս.) գՊեմունդն ի ձեռաց

²⁰ Նույն տեղում, էջ 299-300:

²¹ «Սմբատայ Սպարապետի Տարեգիրք», էջ 122:

²² Տե՛ս **Լ. Տեր-Պետրոսյան**, Խաչակիրները և հայրը, հ. 1, Եր., 2005, էջ 21:

²³ **Մատթեոս Ուռնայեցի**, նշվ. աշխ., էջ 323-324:

²⁴ Տե՛ս **Եղիա Ս. Քասունի**, նշվ. աշխ., էջ 110:

²⁵ Տե՛ս «Սմբատայ Սպարապետի Տարեգիրք», էջ 122:

²⁶ Տե՛ս **Եղիա Ս. Քասունի**, նշվ. աշխ., էջ 91:

Դամիշմանին հարիւր հազար դահեկան, միջնորդութեամբ և օգնութեամբ մեծ իշխանին Հայոց, որ ասի Գող Վասիլ. և սորա տուեալ տասն հազար դահեկան ի գինսն նորա, ...Եւ զկնի աւուրցն գնացեալ Պեմունդն ի քաղաք իւր Անտիոք և մեծաւ երդմամբ եղև որդեգիր Գող Վասիլին Հայոց իշխանին»²⁷: Պետք է ենթադրել, որ սա քաղաքական առումով հնարամիտ քայլ էր, և Գող Վասիլի նպատակը, ըստ երևույթին, երդմամբ նրան իր որդեգիրն ու դաշնակիցը դարձնելն էր: Ուշագրավ է, որ անգամ Բոհեմունդի ազգական և հաջորդ Տանկրետը ոչ մի քայլ չէր ձեռնարկել նրան գերեվարությունից ազատելու համար²⁸:

1107 թ. սելջուկյան զորաբանակը, Տավրոս լեռը անցնելով, հարձակվեց Անարգաբայի տեր Ռուբինյան Թորոս իշխանի տարածքների վրա: Ստեղծված ծանր վիճակում Թորոսը օգնություն խնդրեց հայության շրջանում արդեն գերակա դիրք ունեցող Գող Վասիլից, ով օգնում է Թորոս իշխանին²⁹: Սելջուկյան 12.000-անոց զորքը, անցնելով Մարաշը, հասնում է Գող Վասիլի տիրույթներին: Վերջինս էլ, հավաքելով զորքը, որի հիմքը հայոց ազատանու հավատարիմ յուրայիններն էին, կարողացավ Բերդուսի մոտ փայլուն հաղթանակ տանել՝ վերցնելով մեծ թվով գերիներ ու ռազմավար. «...Եւ լուեալ զայս իշխանն Հայոց Վասիլն, զօրաժողով արարեալ զգունդն Հայոց զօրացն և նոքա որպէս զարծիւս և կամ որպէս զկորինս առիւծուց հասանէին ի վերայ այլազգեացն. և արարին սաստիկ և ահաւոր պատերազմ և մեծաւ յաղթութեամբ դարձուցին զԹուրքն ի փախուստ և միաբան որով զհետ ընթացան և արարին անթիւ կոտորածս զնոսս և կալան զբազումս ի նոցանէ և թափեցին զամենայն առ և զգերութիւն»³⁰:

Ծանր պարտությունից հետո Իկոնիայի սելջուկները հաջորդ տարի (1108 թ.) 7000 զորքով Հիսն Մանսուրի³¹ կողմից ձեռնարկում են ևս մեկ արշավանք՝ այս անգամ առաջին հարվածը հասցնելով Գող Վասիլի իշխանության սահմաններում ապրող բնակչությանը: Գող Վասիլը կրկին, համախմբելով ուժերը, կարողանում է հակահարված տալ սելջուկներին՝ նրանց դեմ հանելով 500 ձիավոր և 1000 հետևակ³²: Այս մարտում Գող Վասիլը զորքը բաժանում է չորս մասի: Առաջին գունդը դեկավարում է Գող Վասիլի քեռի Պետրոսը, երկրորդը՝ նրա որդեգիր Տղա Վասիլը, երրորդը՝ ոմն Տիգրան, չորրորդ գնդի ղեկավարությունը Գող

²⁷ **Մատթեոս Ուռհայեցի**, նշվ. աշխ., էջ 293-294:

²⁸ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 294:

²⁹ Տե՛ս **Բակուրան (Վահան Գյուրքճյան)**, Մի տեսութիւն Կիլիկիոյ հայկական իշխանութեան վրայ, Նիկոսիա, 1904, ծնթ. 4, էջ 51:

³⁰ **Մատթեոս Ուռհայեցի**, նշվ. աշխ., էջ 306:

³¹ Նշանակում է Մանսուրի բերդ, Հիսն Մանսուրը բերդաքաղաք է Եփրատի մոտ, լեռների մեջ, Մալաթիայից հարավ և Մամոսատից ու Բեհիսենից դեպի արևմուտք: Հիշատակվում է նաև «Հասան Մանսուր» կամ «Հասան Մուր» ձևով (տե՛ս «Արաբական աղբյուրները Հայաստանի և հարևան երկրների մասին», ծնթ. 148, էջ 157):

³² Տե՛ս «Սմբատայ Սպարապետի Տարեգիրք», նշվ. աշխ., էջ 129:

Վասիլն ինքն է ստանձնում: Գող Վասիլին օժանդակում է նաև Տարոնի իշխան Տաճատի որդի Ապլասաթը՝ Մամիկոնյան տոհմից³³: Հայոց քաջագունդն այս կռվում ևս փայլուն հաղթանակ տարավ, ինչը ևս մեկ անգամ ապացուցում է Գող Վասիլի հմուտ ռազմավար լինելու մասին: Այդ է վկայում նաև Բյուզանդիայի կայսր Ալեքսիոս Ա Կոմնենոսի (1080-1118 թթ.) կողմից Գող Վասիլին սեբաստոսի կոչում շնորհելը³⁴: Գող Վասիլն այսպիսով արդեն լուրջ հեղինակություն էր վայելում, երբ խաչակիր առաջնորդներ Բալդուին Բուրգանցին և Ժոսլին Կուրտեննեցին գալիս են նրա մոտ՝ խնդրելով նրա աջակցությունը, որպեսզի ստիպեն Անտիոքի դուքս Տանկրեդին իրենց վերադարձնել Եդեսիան: Ինչպես տեղեկացնում է Մատթեոս Ուռհայեցին, Գող Վասիլը Բալդուինին ընդունում է ջերմորեն, մեծ նվերներով³⁵: Մա նշանակում է, որ Գող Վասիլի և խաչակիր ասպետների շահերը համընկնում էին: Ըստ այդմ՝ Գող Վասիլը լավագույնս օգտվում է խաչակիրների միջև եղած հակասություններից: Հմուտ գործիչը չէր կարող անտարբեր մնալ Եդեսիայում Տանկրեդի ներկայացուցիչ և զարմիկ Ռիչարդի հայահալած քաղաքականության հանդեպ: Եդեսիայի հայությանը օգնելու համար Գող Վասիլը Բալդուին Բուրգանցուն հազար հեծյալ և երկու հազար հետևակ զորք է տրամադրում³⁶: Բալդուին Բուրգանցուն հաջողվում է Տանկրեդի հետ հաշտություն կնքել և վերցնել Եդեսիան: Այսպիսով Գող Վասիլը կարողանում է իրագործել իր նախնական ծրագիրը՝ պաշտպանել տեղի հայությանը:

1111 թ. Գող Վասիլը թեև օգնում է խաչակիրներին՝ պայքարելու Մոսուլի ամիրա Մավրուդի դեմ, այնուամենայնիվ այս հանգամանքը հետ չպահեց Տանկրեդին 1112 թ. հարձակվելու Գող Վասիլին պատկանող Ռապան քաղաքի վրա: Վերջինս էլ իր հերթին, անցնելով հակահարձակման, կարողացավ գրավել Հիսն-Մանսուրը, իսկ Տանկրեդի զորքը պաշարեց Քեսունը: Գող Վասիլը 5000 զորքով շտապում է պաշտպանել իր իշխանանիստը: Առճակատմանը հաջորդեց ախոյանների հաշտությունը՝ միմյանց վերադարձնելով նվաճած տարածքները³⁷:

Ցավոք, 1112 թ. հոկտեմբերի 12-ին մահանում է մեծ իշխանը: Կորուստը խորապես սգում է Մատթեոս Ուռհայեցին. «ՅԱրեզի ամսոյ քսան և չորս՝ մեռաներ մեծ իշխանն Հայոց... թաղեցաւ ի Կարմիր-վանքն»³⁸:

Գող Վասիլը, շուրջ երեսուն տարի (1082-1112 թթ.) կառավարելով, կարողացավ ամուր պահել իր իշխանության սահմանները, որոնք տա-

³³ Մ. Չամչյանց, նշվ. աշխ., էջ 28:

³⁴ Տե՛ս Մատթեոս Ուռհայեցի, նշվ. աշխ., էջ 398:

³⁵ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 307:

³⁶ Տե՛ս «Օտար աղբյուրները Հայաստանի և հայերի մասին», 11, էջ 237: Զորքի վերաբերյալ Մատթեոս Ուռհայեցին հայտնում է, որ հայ զինվորների թիվը 800 էր, մնացյալը կազմում էին Կիլիկիայի բյուզանդական կայսրորդների պեչենեկ վարձկանները (տե՛ս Մատթեոս Ուռհայեցի, նշվ. աշխ., էջ 308):

³⁷ Տե՛ս Մատթեոս Ուռհայեցի, նշվ. աշխ., էջ 323:

³⁸ Նույն տեղում:

րածվում էին հյուսիս-հարավ ուղղությամբ Մալաթիայից մինչև Պիր³⁹, իսկ արևելք-արևմուտք ուղղությամբ Եփրատից մինչև Մարաշ ընդգրկելով Քեսունը, Ռապանը, Հիսն Մանսուրը, Պեհեսնին, Հոռակլան⁴⁰:

Թերևս Գող Վասիլի հզորությունն ու համախմբելու ունակնությունն է նկատի ունեցել Մխիթար Այրիվանեցին՝ «Իշխանք Կիլիկեցոյ» ցանկի մեջ նրան ընդգրկելով և բնորոշելով որպես «Վասիլ Յաջողաց»⁴¹: Հայությունը, ի դեմս Գող Վասիլի, ուներ հզոր պաշտպան, որի հիմնած իշխանության ներուժը ի գորու էր դիմակայել արտաքին թշնամուն:

Հայոց կաթողիկոսական աթոռը Գող Վասիլի իշխանության տարածքում: Գող Վասիլը, ստեղծելով հզոր և կայուն իշխանություն, որի տարածքում բնակվում էր սովորաբար հայություն, կարևորում էր նաև կաթողիկոսական աթոռի հաստատումը իր տարածքում: Այս պատճառով Գող Վասիլը և նրա կինը հրավիրում են Գրիգոր Բ (1066-1105 թթ.) կաթողիկոսին⁴² Քեսուն, որի աթոռանիստը մինչ այդ գտնվում էր Գագիկ Աբասյանի տիրույթ Ծամնդավ բերդաքաղաքում⁴³: Գրիգոր Բ Վկայասերը, ընդունելով հրավերը, 1101 թ. կաթողիկոսանիստը փոխադրում է Շուրը՝ Սև լեռան Կարմիր վանք⁴⁴: Գրիգոր Բ Վկայասերը Անիում իրեն փոխարինող էր նշանակել քրոջ թոռանը՝ Բարսեղ Անեցուն, ով հետագայում Գող Վասիլի իշխանության սահմաններում փոխարինելու էր նրան: Կյանքի վերջին տարիներին Գրիգոր Բ Վկայասերը իրեն տեղապահ էր նշանակել իր քեռու՝ Ապիրատ իշխանի որդիներին՝ Գրիգորիսին և Ներսեսին (ապագա Ներսես Շնորհալուն)⁴⁵, և քանի որ Ապիրատի որդիները մանկահասակ էին, կաթողիկոսական փոխանորդ է նշանակվում Բարսեղ Անեցին (1105-1113 թթ.): 1105 թ. մահանում է Գրիգոր Բ Վկայասերը և թաղվում Կարմիր վանքում: Վկայասերի մահը մեծ վիշտ է պատճառում հայությանը, և, ինչպես գրում է Մատթեոս Ուռեհայեցին, Գող Վասիլն ու Հայոց ազատագունդը սգում էին սիրելի կաթողիկոսի մահը. «Տեր Մտեփաննոս հայր վանացն արար ժողով ի վերայ գերեզմանին նորա

³⁹ Պիր կամ Պիրեջիկ՝ գավառ վերին (հայոց) Միջագետքում՝ Եդեսիայի շրջանում: Համապատասխանում է նոր ժամանակների Բիրեջիկին (տե՛ս «Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան», հ. Ն-Վ, էջ 340):

⁴⁰ Տե՛ս **Լ. Տեր-Պետրոսյան**, նշվ. աշխ., ծնթ. 14, էջ 421:

⁴¹ «Մխիթար Այրիվանեցոյ պատմութիւն ժամանակագրական», Ս. Պետերբուրգ, 1867, էջ 16:

⁴² Գրիգոր Բ-ն Գրիգոր Մագիստրոս Պահլավունու որդին է, ում անունը Վահրամ է: Նա հոր մահից հետո վերցնում է Գրիգոր անունը, իսկ Վկայասեր պատվանունը ստացել է վարքեր և մեկնություններ թարգմանելու համար (տե՛ս **Ղ. Ալիշան**, Շնորհալի եւ պարագայ իւր, Վենետիկ, 1873, էջ 26-27):

⁴³ Տե՛ս **Մ. Օրմանեան**, Ազգապատում: Հայ ուղղափառ եկեղեցոյ անցքերը սկզբէն մինչև մեր օրերը յարակից ազգային պարագաներով պատմուած, հ. Ա, հրատարակութիւն Վ. եւ Հ. Տեր-Ներսէսեան, Կոստանդնուպոլիս, 1912, էջ 1277-1278:

⁴⁴ «Կիլիկյան Հայաստանը սահմանակից պետական միավորումների ընկալումներում», Եր., 2016, էջ 201:

⁴⁵ Տե՛ս **Ղ. Ալիշան**, Շնորհալի եւ պարագայ իւր, էջ 43:

կրօնաւորաց և քահանայից՝ և հայրապետական պատուով յղարկեաց զնա ընդ սուրբսն. և իշխանն Հայոց Վասիլն և այլ ազատագունդքն Հայոց արարին կոծ մեծ ի վերայ նորա և դառնակոծ արտասուօք լային առհասարակ ի վերայ նորա...»⁴⁶: Բարսեղի կաթողիկոսության ժամանակ է մահանում Գող Վասիլը: Կաթողիկոսը, ընդհանուր ժողով գումարելով, իշխանությունը հանձնում է Գող Վասիլի որդեգրին՝ Տղա Վասիլին: Գող Վասիլի մահից մեկ տարի անց՝ 1113 թ., մի պատահարից մահանում է Հայոց հայրապետը և, իր կտակի համաձայն, թաղվում է Շուրը կոչվող վանքում⁴⁷: Բարսեղ Անեցու մահից հետո Քեսունի մոտ գտնվող Կարմիր վանքում գումարվում է եկեղեցական ժողով, որտեղ կաթողիկոս են հռչակում պատանի Գրիգորիսին՝ Ապիրատի որդուն. «Ձեռնադրեցին զՏէր Գրիգորիս եպիսկոպոս ի վերայ ամենայն տանն Հայոց. և ի նմին աւուր տան զձեռնադրութիւն կաթողիկոսութեանն ի վերայ աթոռոյ սրբոյն Գրիգորի. և նստաւ ի հայրապետական աթոռն մինչ էր ի տղայութեան հասակին, վաս զի չև նս էր լեալ սկիզբն մօրուացն»⁴⁸: Գրիգոր Գ Պահլավունին կառավարել է բավական երկար (1113-1166 թթ.): Նրան օգնում էր նաև իր եղբայր ու հաջորդ, ժամանակի նշանավոր մտավորական Ներսես Շնորհալին (1166-1173 թթ.): Գրիգոր Գ Պահլավունին ունեցել է երեք հաջորդական նստավայր: Կարմիր վանքից 1116 թ. տեղափոխվել է Տլուք գավառի Ծովք ամրոց, իսկ այստեղից 1150 թ.՝ Հռոմկլա⁴⁹:

Այսպիսով, Գող Վասիլին հաջողվեց ստեղծել կենտրոնաձիգ և ուժեղ իշխանություն, որի ներքո է համախմբվել Հայոց ազատագունդը: Նրա հովանավորությունը և բարեհաճությունն էին վայելում նաև հոգևորականները: Գող Վասիլը ռազմաքաղաքական գործունեությունից զատ, կարևորում է նաև կրթության դերը՝ Կարմիր վանքում հիմնելով վարդապետանոց և դպրոց, որոնք է դառնալու էին Կիլիկյան Հայաստանի նշանավոր գիտաուսումնական կենտրոններից մեկը:

Բանալի բառեր – *խաչակիր, դաշինք, կաթողիկոս, փրկագին, Գող Վասիլ, ազատագունդ, զերեվարություն, ռազմավարություն, իշխանություն, Տղա Վասիլ*

АРАРАТ СТЕПАНЯН – Княжение Гох Василя. – Правление Гох Василя (Вора Василя) привело к созданию сильной централизованной власти, которой подчинились силы свободных воинов; его покровительством и благосклонностью пользовалось также духовенство. Вор Васил уделял внимание не только военному делу и политике, но и образованию. Он основал в Кармир Ванке (Красном монастыре) семинарию для священнослужителей и школу, которым предстояло стать одним из научно-образовательных центров Киликийской Армении.

⁴⁶ Մատթեոս Ուռհայեցի, նշվ. աշխ., էջ 300:

⁴⁷ Տէ՛ս նույն տեղը, էջ 329:

⁴⁸ Նույն տեղում, էջ 330:

⁴⁹ Տէ՛ս **Կլոդ Մուրաֆյան**, Կիլիկիան կայսրությունների խաչմերուկում, Եր., 2001, էջ 371:

Ключевые слова: крестоносец, союз, католикос, выкуп, свободный полк, пленение, стратегия, княжение, Тха (отрок) Васил

ARARAT STEPANYAN – *Principality of Gogh Vasil.* – Summarizing the reign of Gogh Vasil, it should be noted that he was able to create a centralized and strong authority, under which Armenian free forces were concentrated. His protection and favor enjoyed the clergy as well. Besides military and political activities, Gogh Vasil also paid attention to the role of education via foundation in Karmir Vank Theological Seminary and a school that was to become one of the scientific and educational centers of Armenian Cilicia.

Key words: *Crusader, alliance, Catholicos, Redemption, Gogh Vasil, Free regiment, Captivity, Strategy, Principality, Tgha Vasil*